पुरातत्त्व विभागको गतिविधि

(आ.व. २०५४/०५५)

–शोभा श्रेष्ठ

नेपाल अधिराज्यका सांस्कृतिक सम्पदाहरूको अन्वेषण, विश्लेषण, प्रकाशन, संरक्षण र प्रदर्शन गर्नु पुरातत्त्व विभागको मूल उद्देश्य हो। हुन त यस्ता कार्यहरूको दायित्व अन्य विभिन्न निकायहरू, खास गरी, विश्व विद्यालयहरू, नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, गुठी संस्थान, नगरपालिकाहरू, जि.वि.स. एवं गा.वि.स.हरूमा पनि निहित नभएको होइन। अझ परम्परागत प्रचलनमा त निजी गुठीहरू र सम्पन्न व्यक्ति(दाता)हरूको भूमिका पनि उल्लेखनीय रहँदै आएको हो। तर हाल उपर्युक्त निकायहरू एवं निजी गुठी र सम्पन्न दाताहरू समेत यस्ता कार्यमा उदासीन रहन थालेकाले सम्पूर्ण बोझ पुरातत्त्व विभागमै केन्द्रीत हुन थालेको परिस्थिति एकातिर छ भने अर्कोतिर सांस्कृतिक सम्पदाहरूको अन्वेषण, विश्लेषण र संरक्षण कार्यहरू उत्पादनमूलक र जनतालाई तुरून्त र प्रत्यक्ष प्रतिफल प्रदान गर्ने क्षेत्रभित्र पर्ने कार्य नभएकाले आधुनिक विकासको सिद्धान्त अनुरूप यस्ता कार्यहरू, सरकारको विकास योजनामा प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा पर्दैनन् । फलस्वरूप ज्यादै सीमित रकम मात्र यस्ता कार्यहरूमा लगानी गर्न सक्ने स्थितिमा सरकार रही आएको छ।

यस्तो परिस्थितिको बाबजूद पनि श्री ५ को सरकारले सांस्कृतिक सम्पदाहरूको अन्वेषण, प्रकाशन र संरक्षण कार्यमा यथाशक्य लगानी गरी सक्दो प्रयास गर्दै आएको छ। विगत ४ वर्षको विकास तर्फको वार्षिक राष्ट्रिय बजेट र त्यसमध्ये यस विभाग अन्तर्गत सञ्चालित सांस्कृतिक सम्पदा अन्वेषण र संरक्षण सम्बन्धी विकास कार्यक्रमहरूमा विनियोजित रकमलाई तुलनात्मक रूपमा अध्ययन गर्दा राष्ट्रले वार्षिक विकास बजेटको के कति प्रतिशत यस क्षेत्रमा लगानी गरेको छ भन्ने कुरा प्रष्ट देखिन्छ।

आ.व.	विकास तर्फको राष्ट्रिय खर्च (रू. हजारमा)	यस विभागको विकास खर्च (रू. हजारमा)	राष्ट्रिय विकास खर्चमध्ये विभागको खर्चको प्रतिशत
२०५२/०५३	२८८२६२८६	७५.००	०.०००२६%
२०५३/०५४	३२५००७८३	१२३.७५	०.०००३७%
२०५४/०५५	३४०३८८४८	१३०.००	०.०००३८%
२०५५/०५६	३७७४११५३	१२५.००	०.०००३३%

यसरी प्रत्येक वर्ष राष्ट्रले सांस्कृतिक सम्पदाहरूको अन्वेषण प्रकाशन र संरक्षण कार्यमा गरेको लगानी र त्यस लगानीबाट भए गरिएका कामहरूको विवरण भविष्यमा यस्ता सम्पदाहरूको अध्ययन, अन्वेषण र संरक्षण गर्ने कार्यमा सहायक बन्न सकोस् र राष्ट्रले अबलम्बन गरेको पारदर्शिताको नीति अनुरूप, सर्वसाधारण सबैमा जानकारी पनि होस् भन्ने उद्देश्यले, यस विभागबाट प्रत्येक वर्ष भएका गतिविधिहरू आफ्नो मुखपत्र "**प्राचीन नेपाल**"मा प्रकाशन गर्दै जाने नीति लिएकोले यस अङ्कमा गत आर्थिक वर्ष २०५४/०५५ को विकास कार्यहरूको गतिविधि संक्षिप्त विवरण यहाँ प्रस्तुत गरिन्छ।

(क) पूर्वाञ्चल

कामको विवरण	वार्षिक बजेट रू. हजारमा	लक्ष्य परिमाण	प्रगति परिमाण	कैफियत
१. धनकुटा डाँडा बजारस्थित, विष्णु मन्दिर जीर्णोद्धार	३१४	१००%	१००%	स्थानीय जनसहभागिता समेतबाट
२. बराह क्षेत्र स्थित विभिन्न स्मारकहरूको मर्मत सम्भार	७५	१००%	१००%	
३. क्षेत्रीय संग्रहालय, धनकुटा				
(क) शोकेस मर्मत	५०	१००%	१००%	
(ख) सामग्री संकलन	५०	१००%	१००%	
(ग) कम्पाउण्ड वालको बाँकी काम पूरा गर्ने (३८.४६%)	१२५	१००%	१००%	

(ख) मध्यमाञ्चल

कामको विवरण	वार्षिक बजेट रू. हजारमा	लक्ष्य परिमाण	प्रगति परिमाण	कैफियत
१. युनेस्कोको सहयोगमा तयार भएको काठमाडौं उपत्यकाका मूर्तिहरूको प्रतिवेदन पुनः प्रकाशित गर्ने	१५०	१००%	१००%	
२. दहचोकमा रहेको इन्द्रदह इन्द्रायणी र विष्णु मन्दिरको सम्भार कार्य गर्ने	१५	१००%	१००%	
३. नुवाकोटस्थित तलेजु मन्दिरको छाना जीर्णोद्धार कार्यको बाँकी (६१.७७%) काम सम्पन्न गर्ने	९००	१००%	१००%	

कामको विवरण	वार्षिक बजेट रू. हजारमा	लक्ष्य परिमाण	प्रगति परिमाण	कैफियत
४. गोकर्णस्थित स्मारकहरूको जीर्णोद्धार	१७५	१००%	१००%	
५. रेसुङ्गाको मठ मन्दिर संरक्षण गर्ने	१००	१००%	१००%	
६. थिमी बाखाछेँस्थित महादेव मन्दिर जीर्णोद्धार गर्ने	४००	१००%	१००%	
७. थिमीस्थित पाटी जीर्णोद्धार	२२०	१००%	१००%	स्थानीय जनसहभागिता समेतबाट
८. चाँगुस्थित विभिन्न स्मारक तथा मूर्तिहरू संरक्षण तथा जीर्णोद्धार	१०००	१००%	१००%	
९. आपतकालीन संरक्षण	१५३५	१००%	१००%	
(क) पाल्पा भैरवस्थानको प्राङ्गणमा प्रवेश गर्ने पुरानो सिंढी मर्मत सुधार गर्ने काम सम्पन्न गरियो ।				
(ख) डडेंल्धुरा जिल्लास्थित अमरगढीको सर्भे र ड्रइङ्ग गर्ने काम सम्पन्न गरियो ।				
(ग) दोलखा भीमसेन मन्दिरको छाना परम्परागत शैलीमा लगाउने काममध्ये ५०% कार्य स्थानीय जनसहभागिता समेत जुटाई सम्पन्न गरिएको थियो ।				
(घ) खोक्सार (सप्तरी) स्थित पुरातात्त्विक स्थल संरक्षण ।				
१०. पुरातात्त्विक अन्वेषण तथा उत्खनन् गर्ने				
(क) धादिङ सल्यानटारको उत्खनन् कार्य पूरा गर्न आवश्यक पूर्वाधार तयार गर्ने	५०	१००%	१००%	
(ख) तौलिहवा, रूपन्देही र नवलपरासीको पुरातात्त्विक सर्भेक्षण कार्य पूरा गरी प्रतिवेदन प्रकाशित गर्ने (६०%)	१००	१००%	१००%	

कामको विवरण	वार्षिक बजेट रू. हजारमा	लक्ष्य परिमाण	प्रगति परिमाण	कैफियत
११. राष्ट्रिय संग्रहालय, छाउनी				
(क) २०५३/०५४ को अधुरो कार्य पूरा गर्ने (२१.४०%)	२००	१००%	१००%	
(ख) विद्युतीकरण गर्ने (चारकुनामा फ्लोड लाइट राख्ने)	२००	१००%	१००%	
(ग) प्रतिमूर्ति निर्माण कार्य	५०	१००%	१००%	
१२. फोटो डकुमेन्ट				
(क) सांस्कृतिक सम्पदा प्रर्वद्धन गर्ने खालका पोष्टर उत्पादन गर्ने	१००	१००%	१००%	
(ख) स्मारकहरूको संरक्षण कार्यको फोटो लगत राख्ने	१००	१००%	१००%	
(ग) क्यूरियो जाँचपास शाखाको लागि तौल मेशीन खरिद गर्ने	५०	१००%	१००%	
१३. स्मारक संरक्षण तथा दरबार हेरचाह कार्यालय, नुवाकोट				
(क) आपतकालीन संरक्षण (दरबारको प्रवेशद्वार र मार्ग मर्मत)	२५	१००%	१००%	
१४. नुवाकोटको भजन घर जीर्णोद्धार	२००	१००%	१००%	
१५. राष्ट्रिय अभिलेखालय				
(क) हस्तलिखित ग्रन्थहरू सुरक्षित गर्न हल वायरिङ्ग र एक्जष्ट फ्यान जडान	५२८	१००%	१००%	
(ख) अभिलेखालय भवन रंगरोगन गर्ने	९२१	१००%	१००%	

कामको विवरण	वार्षिक बजेट रू. हजारमा	लक्ष्य परिमाण	प्रगति परिमाण	कैफियत
१६. केन्द्रीय सांस्कृतिक संरक्षण प्रयोगशाला				
(क) कालमोचनघाटस्थित त्रिपुरेश्वर महादेव मन्दिर र आसपासका स्मारकमा उम्रेका रूख बिरूवाहरू रसायन प्रविधिद्वारा उन्मूलन गर्ने	५०	१००%	१००%	
(ख) कार्मेक्स हर्विसाइड २४० के. जी. खरिद गर्ने	४५०	१००%	१००%	
(ग) विभिन्न संग्रहालयमा भएका सामग्रीहरूको आापतकालीन रसायन संरक्षण गर्ने	१००	१००%	१००%	

(ग) पश्चिमाञ्चल

कामको विवरण	वार्षिक बजेट रू. हजारमा	लक्ष्य परिमाण	प्रगति परिमाण	कैफियत
१. क्षेत्रीय संग्रहालय, पोखरा				
(क) नवनिर्मित भवन सम्पन्न गरी वायरिङ्ग समेत पूरा गर्ने (४०.३२%)	१४००	१००%	१००%	
(ख) सामग्री संकलन	५०	१००%	१००%	
२. कपिलवस्तु संग्रहालय				
(क) छरिएर रहेका मूर्तिहरूका लागि टहरा बनाई सुरक्षित गर्ने (५८.३१%)	२००	१००%	१००%	

(घ) मध्य पश्चिमाञ्चल

कामको विवरण	वार्षिक बजेट रू. हजारमा	लक्ष्य परिमाण	प्रगति परिमाण	कैफियत
१. सुर्खेत बजारमा रहेका पुरातात्त्विक स्थलको तार बार लगाउने कार्य गर्ने	२५०	१००%	१००%	
२. दैलेख गढी मर्मत सम्भार	७५	१००%	१००%	
३. क्षेत्रीय संग्रहालय, सुर्खेत				
(क) सामग्री संकलन	१००	१००%	१००%	
(ख) फर्निचर सामान, शोकेश, प्लेन बोर्ड ब्लक, Pedestal निर्माण	३००	१००%	१००%	
(ग) संग्रहाल भवनको छत ढलान रंगरोगन (झ्याल ढोकामा इनामेल पेन्ट गर्ने)	२००	१००%	१००%	

(ङ) सुदूर पश्चिमाञ्चल

कामको विवरण	वार्षिक बजेट रू. हजारमा	लक्ष्य परिमाण	प्रगति परिमाण	कैफियत
१. अछाम विनायक गा.वि.स. स्थित पञ्चदेवल संरक्षण कार्य गर्ने	१००	१००%	१००%	
साम्राज्यश्वर मन्दिर जीर्णोद्धार योजना				
वनारसस्थित साम्राज्येश्वर महोदय मन्दिरको पूर्वलङको सत्तल जीर्णोद्धार कार्य गर्ने (६०% कार्य पूरा गर्ने)	१८१६	१००%	१००%	
काभ्रे एकीकृत योजना				
१. कृषि कार्यक्रम				
(क) नमूना कृषि फार्म निर्माण कार्य पूरा गर्ने	४२००	१००%	२५%	कृषि मन्त्रालय अन्तर्गत काम भएको
(ख) नमूना कृषि फार्मको कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	२३८०	१००%	२५%	

कामको विवरण	वार्षिक बजेट रू. हजारमा	लक्ष्य परिमाण	प्रगति परिमाण	कैफियत
२. सामाजिक क्षेत्रको कार्य				
(क) पनौतीस्थित म्यूजियम भवन निर्माण कार्य पूरा गर्ने ।	१५००	१००%	१००%	
(ख) पनौती स्थित इन्द्रेश्वर प्रा. वि. भवन निर्माण कार्य पूरा गर्ने ।	१००	१००%	१००%	
(ग) पनौतीस्थित नरसिंह मठ जीर्णोद्धार कार्य	३०००	१००%	२५%	
(घ) पनौती शहरको बाटोमा ईंटा छाप्ने कार्य पूरा गर्ने	१००	१००%	१००%	
(ङ) नालास्थित करूणामय मन्दिर जीर्णोद्धार गर्ने	२००	१००%	१०%	विनियोजित रकम पूरै निकासा नभएकोले लक्ष्य अनुसार पूरा काम हुन नसकेको
(च) बनेपा नालाबीचको सडक पुल निर्माण कार्य	१०००	१००%	१००%	
(छ) बनेपास्थित चण्डेश्वरी घाटको पाटी जीर्णोद्धार कार्य	१८००	१००%	१००%	
(ज) बनेपास्थित चण्डेश्वरी मन्दिर अगाडि सत्तल जीर्णोद्धार	२००	१००%	१०%	
(झ) बनेपास्थित नारायण मन्दिरको छाना जीर्णोद्धार कार्य	३५०	१००%	१००%	
(ञ) लोकेश्वर मन्दिर बनेपामा जीर्णोद्धार कार्य सम्पन्न गर्ने	१८००	१००%	७०%	
(ट) बुडोलको सत्तल जीर्णोद्धार	२०००	१००%	१००%	
(ठ) वकुम डबली जीर्णोद्धार	५००	१००%		
(ड) काभ्रे जिल्लाका विभिन्न गा.वि.स.मा पुरातात्त्विक जीर्णोद्धार कार्य गर्ने	२५००	१००%		

कामको विवरण	वार्षिक बजेट रू. हजारमा	लक्ष्य परिमाण	प्रगति परिमाण	कैफियत
(९) बनेपा भीमसेन पाटीसंगैको ढुङ्गेधारा जीर्णोद्धार	२००	१००%		
स्मारक संरक्षण तथा दरबार हेरचाह कार्यालय, भक्तपुर				
१. भण्डार पोखरी जीर्णोद्धार	७००	१००%	१००%	
२. सुन्दरी गोपाल मन्दिर जीर्णोद्धार	४२०	१००%	१००%	
३. अनुशरण कार्य विभिन्न स्मारकहरूको आकस्मिक जीर्णोद्धार	४५०	१००%	१००%	
४. स्मारकहरूको लगत संकलन	३०	१००%	१००%	
स्वयम्भू संरक्षण योजना				
१. मोटरपार्कदेखि शान्तिपुरसम्मको सिंढी मर्मत र पहिरो संरक्षण गर्ने	११००	१००%	१००%	
२. अमिताभ अगाडिको सेड मर्मत	५०	१००%	१००%	
३. शान्तिपुर पूर्वको नायो पाटी भत्काउने	५०	१००%	१००%	
४. बसुन्धरा, वायुपुर र नारायण शाक्ति मन्दिरको वातावरण सुधार	१००	१००%	१००%	
५. आपतकालीन मर्मत सम्भार (स्वयम्भूको घरको मोहडा जीर्णोद्धार गर्ने सम्बन्धमा नीति बनाउने)	५०	१००%	१००%	
काठमाडौं उपत्यका सांस्कृतिक सम्पदा संरक्षण गुरुयोजना				
१. रूद्रदेव महाविहार जीर्णोद्धार	१०००	१००%	१००%	
२. तलेजू आगमघर जीर्णोद्धार (पाटन मूलचोक)	५५०	१००%	१००%	

कामको विवरण	वार्षिक बजेट रू. हजारमा	लक्ष्य परिमाण	प्रगति परिमाण	कैफियत
गोरखा दरबार क्षेत्र संरक्षण परियोजना				
गोरखा द.हे.का. भवनमा शौचालय, विद्युत, ढलको कार्य सम्पन्न गर्ने	३५०	१००%	१००%	
गुरूयोजना अनुसार थरघरका घरहरू निर्माण गर्ने र खुल्ला मञ्च बनाई स्थानीय नाचगान गराउने सम्बन्धमा अध्ययन गरी आ.व. २०५५/०५६ को कार्यक्रममा समावेश गर्ने योजनामा बनाउने	५०	१००%	१५%	इतिहासविदबाट सो सम्बन्धी प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्न नसकिएकोले कार्य सम्पन्न गर्न नसकिएको ।
पृथ्वी संग्रहालयको लागि सामग्री संकलन गर्ने	१७००	१००%	१००%	
तल्लो दरबारको हाता पर्खाल लगाउने	१५००	१००%	१००%	
तल्लो दरबारको छानामा फ्लेक छाप्ने	४१२	१००%	१००%	
६. खोप्लाङ कालु पाण्डेको घडेरीमा निर्माण गरिएको पार्कमा पानीको व्यवस्था गर्ने	१००	१००%	१००%	
७. गोरखा विन्ध्यवासिनी मन्दिर जीर्णोद्धार गर्ने	१७४	१००%	१००%	

वार्षिक कार्यक्रममा समावेश नभएका सालबसाली रूपमा र आकस्मिक रूपमा सञ्चालन भएका केही गतिविधिहरू यस प्रकार छन्–

प्राचीनकालदेखि प्रचलनमा रहेका कतिपय नृत्य एवं जात्राहरूमध्ये लोप भएर जाने स्थितिमा पुगेका केही नृत्य र जात्राहरूलाई जोगाई राख्ने उद्देश्यले दिने गरिएको वार्षिक अनुदान अन्तर्गत आ.व. २०५४/०५५ मा निम्न नृत्यहरू र जात्रा पर्वहरूलाई निम्नानुसार आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराइयो ।

(क) नाचहरू–

१. भक्तपुरको महाकाली नाचहरू-

(क) लोहला समूहको लागि रू. ६,०००।-

(ख) फैजु समूहको लागि रू. ६,०००।-

(ग) मुस्याजु समूहको लागि रू. ६,०००।-

(घ) खर्वुजा समूहको लागि रू. ६,०००।-

(ङ) डण्डेख्या समूहको लागि रू. ६,०००।-

(च) दैवज्ञ समूहको लागि रू. ८,०००।-

२. भक्तपुरको रामचन्द्र नाच रू. ६,०००।-

३. लाखे नाच, मजिपाट रू. ५,०००।-

४. सावाभक्कु नाच, हलचोक रू. ५,०००।-

५. गाउने ठाडी नाच, यटखा रू. १,५००।-

६. दैत्य नाच, जोरगणेश रू. ६,०००।-

७. हात्ती नाच, किलागल रू. २,५००।-

८. दश अवतार नाच, त्रिपुरेश्वर रू. १९,९००।-

९. माघ जात्रा, वटु टोल रू. ४,०००।-

१०. कार्तिक नाच, ललितपुर रू. ३१,०००।-

११. कार्तिक नाच, फर्पिङ्ग रू. १०,५००।-

(ख) जात्रा पर्वहरू

१. सिं जात्रा (मतया) ललितपुर रू. १५,०००।-

२. भीमसेन जात्रा, ललितपुर रू. ३,०००।-

३. श्रीकृष्ण पूजा, ललितपुर रू. ३,०००।-

४. निरञ्जना भगवती जात्रा, नुवाकोटरू. ६,०००।- (पटके अनुदान)

उक्त आ.व. २०५४/०५५ मा यस विभागले विभिन्न किसिमका ६,०६,३७३ थान क्यूरियो सामानहरू जाँच गरी जाँचपास प्रमाण-पत्र वितरण गरेको थियो ।

उत्खनन् र अन्वेषण कार्य

(क) जर्मन सहयोगमा मुस्ताङ्ग जिल्लाको तल्लो क्षेत्रमा पर्ने गुफाहरू र पुरातात्त्विक भग्नावशेष भएका ठाउँहरू खिङ्गा र गारावजोङ्गमा भएका उत्खननहरूको अध्ययन कार्य जारी रह्यो ।

(ख) ईटालीको ISID को सहयोगमा कपिलवस्तु जिल्लाको पुरातात्त्विक सर्वेक्षण र गोटीहवामा उत्खनन् कार्य जारी रह्यो ।